

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2013

Petr Svorník

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Petr Svorník

Násilí a politično

Violence and the Political

Praha 2013

vedoucí práce: PhDr. Ondřej Slačálek

*Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu této bakalářské práce PhDr.
Ondřeji Slačálkovi za jeho kritické podněty a celkový dohled nad prací*

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V dne.....

podpis

Anotace

Hlavním tématem této práce je vývoj, jakým prošly stát a násilí pod vlivem procesů globalizace a privatizace, vrcholících na počátku jedenadvacátého století. Zdůrazněna je Weberova definice státu jako monopolu legitimního násilí na daném území, cílem práce je ukázat současnou neudržitelnost národního státu dle této definice a zároveň popsat jiné možné významy státu v globalizovaném světě. Po teoretickém úvodu následuje popis historického procesu monopolizace násilí státem - současný vývoj vypadá jako přesný opak historického procesu, při němž stát vyvlastnil všechny ostatní držitele práva na užití fyzické síly.

Další kapitola popisuje současnou roli státu v globalizovaném světě a také možné re-interpretace této role pro nový, kosmopolitní stát, jehož úkolem by mělo být globální prosazování lidských práv a obrana před planetární sebe-destrukcí. Práce je uzavřena důrazem na otevřenost celého procesu: nadnárodní společnosti se snaží prosazovat názor, že přežití státu není možné – to je pravda, ale pouze pro stát definovaný v národních, ne kosmopolitních pojmech.

Klíčová slova: stát, násilí, globalizace, privatizace, monopol, legitimita

Summary

The main subject of this paper is the course of state and violence under the impact of processes of globalization and privatization, culminating in the beginning of 21st century. Max Weber's definition of state as the monopoly on legitimate violence within certain area is highlighted, the aim of this work is to show current unsustainability of a nation state by this definition and also to describe other possible meanings of state in globalized world. After the theoretical introduction characterization of historical process of monopolization of violence by the state follows – contemporary course looks like the exact opposite of historical process, during which the state expropriated all of the other possessors of rights to use physical force.

Next chapter depicts the present-day role of the state in globalized world and also possible re-interpretations of this role for new, cosmopolitan state, whose task should be worldwide promotion of human rights and defence against planetary self-destruction. The paper is closed by emphasis on openness of the whole process - transnational companies try to promote an opinion that there is no chance of state's survival – that is true, but only for the state defined in national, not cosmopolitan terms.

Keywords: state, violence, globalization, privatization, monopoly, legitimacy

Obsah

1. Úvod	7
2. Předmět, způsob a zdroje zkoumání	9
3. Filozoficko-právní a teoretický základ státu	11
4. Jak chápat násilí	13
5. Historická monopolizace a současná privatizace	16
5.1 Stát jako garant vnitřního nenásilí	16
5.1.1 Monopolizace násilí v rámci svých hranic	16
5.1.2 Podmínky vhodné pro privatizaci	18
5.1.3 Odlišnosti veřejného a soukromého sektoru bezpečnosti	20
5.1.4 Bezpečnost jako nákladné zboží	21
5.1.5 Teoretické proměny násilného monopolu a jejich problémy	22
5.2 Stát jako ochránce před vnějším nebezpečím	23
5.2.1 Válka jako výsostné právo státu	23
5.2.2 Vrchol a zároveň počátek úpadku	24
5.2.3 Vyzbrojování světa	24
5.2.4 Paradoxy moci	26
5.2.5 Lokální válka proti globálnímu nebezpečí	27
5.3 Stát jako poskytovatel sociálních jistot	28
5.3.1 Vznikání sociálního státu	28
5.3.2 Fiskální krize a neoliberalní řešení	28
5.3.3 Soukromé podniky a státní hranice	30
5.4 Stát jako zdroj jednotné společenské identity	31
5.4.1 Identita a národní stát	31
5.4.2 Identita a globalizace	32
6. Možné role státu v globalizovaném světě	34
6.1 Stát jako pokračování politiky světového trhu státněpolitickými prostředky	34
6.2 Stát jako obránce před nebezpečím, které sám konstruuje	35
6.3 Stát jako opozice vůči globální sebedestrukci	37
6.4 Stát jako ochránce lidských práv	38
7. Závěr	41
Seznam literatury	42

1. Úvod

Přestože se dnes za samozřejmost moderního státu považuje mnohé, od systému sociálního zabezpečení po fungující ekonomiku, základem je moc garantující pořádek a nenásilné interakce svých občanů. Ochrana života a majetku zůstává nejzákladnější hodnotou, jakou může stát svým občanům nabídnout. Stát, jenž není schopen požadovaný stav nastolit, selhává ve své základní funkci - z občanů se stávají obyvatelé a ze státu samotného zbývají jen hranice, které nikdo nerespektuje

Filozoficko-právní interpretace státu předpokládá, že pro hodnotu bezpečí jsou lidé ochotni vzdát se svého přirozeného práva činit násilí, tj. fyzicky poškozovat ostatní za účelem vlastního prospěchu.¹ Část své svobody odevzdávají do rukou jediného aktéra, jenž je oprávněn jednat násilně, a tím je stát. Ten se tak stává výhradním držitelem donucovací moci, je monopolem legitimního násilí na daném území.²

V praxi však tato monopolizace nevznikla jedním smluvním aktem, jímž by lidé stát ustavili. Šlo o dlouhodobý a nerovnoměrný proces, v němž byli o výsadu násilného jednání postupně připravováni jednotliví držitelé zbraní a z něhož postupně vykryštovaly dva základní pilíře bezpečnosti státu: policie a armáda. Zatímco první měl zaručit pokojné řešení konfliktů mezi vlastními občany, druhý mobilizoval společnost proti cizímu nepříteli. Obrana proti vnitřním i vnějším narušitelům stavu nenásilí tak legitimizovala existenci útvaru, jenž na své členy kladl nemalé politické a ekonomické nároky.

Monopol legitimního násilí na daném území dosáhl svého vrcholu v podobě dvou světových válek, hledání přesnější definice pro stát však na dalších čtyřicet let odsunul studenoválečný konflikt, jenž dokázal legitimizovat status quo jakožto nutný předpoklad obrany proti nepřátelské ideologii. Teprve po rozpadu bipolárního uspořádání se naplno ukázala neudržitelnost stávajícího chápání a fungování státu.

Vítězná neoliberální ideologie postupně dokázala prosadit vlastní účelovou interpretaci státu, v níž je stát jen vykonavatelem požadavků ekonomické moci. Dokázala využít získaný monopol hospodářské racionality, převrátit mocenský vztah ekonomického a politického a především obhájit nastoupený scénář jako jediný možný. Spojila nevyhnutelný rozvoj

¹ Hobbes, Thomas: *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. 2009, s. 92

² Weber, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. 2009, s. 244

informačních technologií a možností přepravy zboží a osob na jedné straně a upadající stát na straně druhé v kauzální vztah.

V čase ztracených monopolů, moci nadnárodního kapitálu a globálního násilí tak národní stát postupně přichází o své výsadní postavení. Často se sám vzdává svých úkolů a pravomocí, včetně těch nejzákladnějších jako je ochrana životů a majetku svých občanů, neboť byl přesvědčen o své vlastní slabosti. Chmurné vyhlídky současného státu vystihl Eric Hobsbawm: „Dvě a půl století nepřetržitého růstu moci, působnosti, ambicí a schopnosti mobilizovat obyvatele moderních teritoriálních států, bez ohledu na povahu či ideologii jejich režimů, se zdají být u konce.“³

Každý pojem oné Weberovy definice je pod silným tlakem. Monopol je oslabován globálním rozšířením informací a prostředků donucení, nadnárodním kapitálem a mezinárodním terorismem. Legitimita státu neustále klesá v důsledku rozkladu národní identity stejně jako neschopnosti naplnit politické, ekonomické a dokonce i bezpečnostní požadavky svých občanů. Násilí přestává být doménou států, hlavními aktéry donucení se stávají soukromé podniky, teroristé a zločinci – všichni se dostávají vně jeho dohledu. Nemožnost kontroly území je interpretována jako logický důsledek globální ekonomiky a s ní spojeného volného pohybu osob a zboží.

Cíl této práce je trojí – ukázat, že národní stát jakožto teritoriálně ohraničený útvar s partikularistickou identitou a politikou nezávislou na vnějších aktérech je skutečně věcí minulosti. Zároveň však odmítnout neoliberalní interpretaci současného stavu jakožto nevyhnutelného důsledku sil mimo naši kontrolu. Takový vývoj, jakkoliv nežádoucí, podle nadnárodních podniků a jejich politických podporovatelů nelze změnit a neměli bychom se o to ani pokoušet. Motivem tohoto popisu je samozřejmě udržet stát v podřízeném postavení vůči ekonomické moci. Třetím úkolem této práce je tak alespoň nastínit alternativní vývoj státní moci, která již nebude založena na obraně nenásilného domácího proti násilnému cizímu, zároveň však bude něčím jiným než jen vykonavatelem politiky podle neoliberalního zadání.

³ Hobsbawm, Eric John. *Globalizace, demokracie a terorismus*. 2009, s. 85

2. Předmět, způsob a zdroje zkoumání

Hlavním předmětem této práce je stát, jeho historické ustavování jakožto monopolu násilí na daném území, jeho stále pokračující privatizace i možné re-interpretace jeho úkolů do budoucna. Nezabýváme se zde specificky tzv. selhavšími státy, které zcela ztratily schopnost vykonávat své nejzákladnější funkce, často v důsledku občanské války nebo konfliktu s jiným státem. Failed states se těší značné pozornosti sociálně-vědních autorů, zatímco úpadek tzv. demokratických států s vysokou schopností vládnout⁴ stojí na okraji zájmu. Do jisté míry je to snad dáno určitými předsudky vůči státům vně euroatlantického světa, kde je rozkládající se stát důkazem neschopnosti tamních obyvatel udržovat složitý vynález civilizovaného Západu.

Lidé ekonomicky pokročilejšího světa si stále odmítají připustit, že úpadek států např. v západní Evropě a východní Africe má alespoň částečně společnou příčinu, tj. působení globálních procesů privatizace veřejných služeb, omezování sociálního zákonodárství a snižování výrobních nákladů – tedy cílené snahy určitých ekonomických hráčů oslabit státní moc na udržitelné minimum. Nezkoumat konkrétně selhavší státy tak neznamená, že by se těchto útvarů námi popisované jevy vůbec netýkaly, právě naopak.

Další charakteristikou státu vedle jeho schopnosti vládnout je jeho (ne)demokratičnost. Opět zde není možno vydělit typ státu, na nějž globální procesy nepůsobí. Přestože se politické elity snaží izolovat svůj režim od nebezpečných vnějších vlivů, rozvoj informačních technologií činí takový postup stále obtížnějším. Také se dá předpokládat, že případná politická demokratizace těchto států bude nutně znamenat také jejich ekonomickou liberalizaci.

V souladu s požadavky dominující neoliberální moci se tak demokratizující se státy stanou zaměnitelnou součástí světového trhu, bez možnosti vydat se vlastní specifickou cestou⁵. Také občané těchto států tak třeba s určitým zpožděním poznají stav, v němž je stát pouze vykonavatelem neoliberální agendy. Nejspíše sami zjistí, že to není stav ideální, neoliberální ideologie se je však pokusí přesvědčit o tom, že je to stav jediný možný a jeho alternativou je návrat k nedemokracii. Přesvědčit o opaku je úkolem této práce.

Využijeme k tomu především zdroje, které přinášejí sociologickou analýzu dnešních společností a trendů, které tyto společnosti proměňují. Klíčová slova těchto knih jsou stát, globalizace, privatizace, násilí. Vyzdvihnout bych chtěl především knihu Ulricha Becka *Moc*

⁴ Tilly, Charles. Op. cit. s. 57

⁵ Beck, Ulrich. *Moc a protiváha moci v globálním věku: nová ekonomie světové politiky*. 2007, s. 139

a protiváha moci v globálním věku, která nejen popisuje současné nepříznivé postavení státu a jeho genezi, ale zároveň úspěšně vyvrací nejrozšířenější neoliberální mýtus, jež prosazují nadnárodní ekonomické elity a který bohužel ochotně převzala řada politických představitelů – tj. již zmíněnou nezvratnost dnešní reality, v níž je stát neustále oslabován ve všech svých rolích kromě těch, v nichž prosazuje požadavky neoliberalismu a napravuje škody jím způsobené. Tato témata jsou pochopitelně obsažena i v ostatní literatuře, Beck je však dle mého předkládá v nejucelenější a nejpřesvědčivější podobě.

3. Filozoficko-právní a teoretický základ státu

Podle Maxe Webera je stát „ta lidská pospolitost, která si na určitém území – neboť území patří k jeho znakům – (s úspěchem) nárokuje *monopol legitimní fyzické moci*.“⁶ Stát je výhradním zdrojem práva na moc, neboť všem ostatním jednotlivcům nebo jejich sdružením je právo na tuto fyzickou moc přiznáno jen do té míry, do jaké to právě stát povolí. To podle Webera odlišuje státní společenství od všech předešlých forem uspořádání, neboť v minulosti byla pro nestátní aktéry fyzická moc zcela běžným prostředkem. Jednotlivcům je zakázáno užití donucovacích prostředků k zajišťování svých vlastních zájmů. Stát tudíž potřebuje udržovat přinejmenším takovou moc, aby mohl své občany ochránit před jedinci, kteří toto nařízení ignorují.⁷

Stát je panství člověka nad člověkem, které se opírá o prostředky legitimní (tj. za legitimní uznávané) moci, ovládaní lidé se tak musí podrobit autoritě, která si moc nárokuje.⁸ Weber rozeznává tři základní druhy autority: autoritu věčně věčejšího, kterému odpovídá tradiční panství; dále je to autorita daru milosti, založená na osobní důvěře v mimořádné vlastnosti panujícího jednotlivce; posledním druhem je autorita legalitní a panství stojící na poslušnosti lidí vůči ustanoveným pravidlům.

Weber však dodává že „ve skutečnosti podmiňují poslušnost nejvíce hrubé motivy strachu a naděje,“ a že „čisté typy se ovšem ve skutečnosti vyskytují zřídka.“⁹ Přestože je tak legitimita založena na uzavřené smlouvě, protiklad smluvního a oktrojovaného řádu je jen relativní. Platnost smluveného řádu totiž často nezávisí na jednohlasné dohodě, ale na poslušnosti menšiny vůči většině – přestože se tak názor menšiny může lišit, podřídí se početnější části společenství. Stejně tak ovšem může cílevědomější a násilnější menšina vnutit svoji vůli většině, která je pasivní a nedokáže svoje mínění dost důrazně prosadit.¹⁰

Eric Hobsbawm uvádí v duchu Weberovy teorie tři základní předpoklady národního státu: v daném teritoriu se nenachází nikdo, kdo by měl větší moc než stát; obyvatelé tohoto teritoria akceptují státní autoritu; vlády mohou poskytovat služby, které nikdo jiný poskytovat nemůže, nebo je alespoň nemůže poskytovat natolik efektivně.¹¹ Stát tedy představuje jakousi smlouvu

⁶ Weber, Max. Op. cit. s. 244

⁷ Krahmann, Elke. *Private Security Companies and the State Monopoly on Violence: A Case of Norm Change?* 2009, s. 9

⁸ Weber, Max. Op. cit. s. 244

⁹ Weber, Max. Op. cit. s. 245

¹⁰ Weber, Max. Op. cit. s. 168

¹¹ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 84

mezi občany a mocí, která je schopná ochránit jejich životy a majetek. Bez této pomyslné smlouvy hrozí návrat hobbesovského přirozeného stavu, tedy stav neustálé války ve všech okamžicích a všech rozměrech.¹²

Thomas Hobbes tuto situaci popsal známými slovy: „...je tu neustálý strach a nebezpečí z násilné smrti. A život člověka je osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký.“¹³ Neexistuje zde spravedlnost, neboť zde není autorita vynucující si dodržení smlouvy, a tedy ani soukromé vlastnictví a „každému patří jen to, co může získat a tak dlouho, dokud si to může udržet.“¹⁴ Přestože se tak dějí pokusy o rovnováhu i bez státu, neznalost záměrů ostatních neumožňují lidem dosáhnout trvalejšího míru - slabý není o tolik slabší vůči silnějšímu, aby mu ustoupil. A silný zase není o tolik silnější vůči slabému, aby mohl být v klidu.¹⁵

Žádný stát však nemůže připravit občany o právo bránit svůj život, pokud toho stát sám (ještě nebo už) není schopen. Také podle Hobbese platí zásada, že při neschopnosti státu bránit náš život a majetek se na nás vrací práva, kterých jsme se při uzavření smlouvy vzdali v jeho prospěch.¹⁶

Interpretovat současný úpadek národních států jako návrat k přirozenému stavu je přitom pro určité aktéry dnešního mocenského zápasu velmi výhodné – pokud se o nás stát již nadále nedokáže postarat, musíme si pomoci vlastními silami, což samozřejmě neznamená nic jiného než se svěřit do péče příslušné soukromé společnosti. Spíše než o návrat ke stavu, v němž je vše dovoleno, je podle této práce současný vývoj důkazem neudržitelnosti státu jakožto národního a partikulárního útvaru a výzvou k jeho kosmopolitní reformulaci.

¹² Foucault, Michel. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. 2006, s. 89

¹³ Hobbes, Thomas. Op. cit. s. 89

¹⁴ Hobbes, Thomas. Op. cit. s. 90

¹⁵ Foucault, Michel. Op. cit. s. 90

¹⁶ Hobbes, Thomas. Op. cit. s. 231

4. Jak chápat násilí

Násilí, tedy fyzické poškození osoby zahrnující i vynucené omezení či zadržení,¹⁷ je častým předmětem vědeckého zájmu. Povahou a příčinami násilného jednání se zabývají filozofové, sociologové, psychologové a další vědci přinejmenším stejně dlouho jako politikou samou. Shrnout různé výklady by vydalo na samostatnou práci, v souladu s výzkumem Charlese Tillyho je však můžeme shrnout do tří kategorií dle toho, co tyto přístupy vnímají jako základní příčinu násilí.¹⁸ První skupina vědců zdůrazňuje důležitost idejí - násilné jednání je podle nich podmiňováno myšlenkami a postoji, které jsou ve společnosti považovány za všeobecně platné. Pokud je tak násilí považováno za nepřípustné a existující soupeřící ideologie jej vyřazují ze svého spektra možností, mělo by se takové společenství vyznačovat menší mírou násilných aktů než společnosti k násilí tolerantní. Takové vysvětlení je však příliš optimistické – správnou výchovou bychom tak měli docílit toho, že i sociálně nejvyloštěnější obyvatelé by volili pouze nenásilné řešení své bezvýchodné situace. Realita nemůže být této představě vzdálenější.

Druhá kategorie vědců chápe násilí jako součást lidské přirozenosti, ať již má ráz evoluční (slouží jako základní prostředek k přežití druhu), sociální (je prostředkem k zisku společenské nadřazenosti a k uznání ze strany ostatních) nebo ekonomický (umožňuje zisk statků a služeb). Násilí v těchto interpretacích nemusí mít nutně záporný charakter, neboť dává přežít silnějším (evolucionismus od Darwina po rasistické ideologie dvacátého století) nebo osvobozuje slabé (glorifikace násilí jakožto člověka-utvářejícího aktu v podání Franze Fanona). Tento přístup nám však příliš nepomůže s vysvětlením variací násilí v čase i prostoru – pokud tedy nebudeme předpokládat, že lidská přirozenost se s těmito proměnnými také mění.

Konečně třetí přístup chápe násilí jako důsledek určité souhry společenských faktorů a sociálních interakcí. Tento postoj zaujímá také tato práce, neboť se snaží současné násilí vysvětlit právě na základě probíhajících dějů ve světové i lokální společnosti, které proměňují charakter státu, území, bezpečnosti a dalších klíčových pojmů. Privatizace sféry donucovacích prostředků a fyzické moci významně rozšířila rozsah aktérů disponujících touto mocí a lidé této moci vystaveni se museli nové situaci přizpůsobit. Násilí a jeho politické důsledky se globalizují, žádné násilí není již pouze lokální. Například otázka utlačování Kurdů v Turecku

¹⁷ Tilly, Charles. Op. cit. s. 13

¹⁸ Tilly, Charles. Op. cit. s. 14

se stala ožehavým tématem německé vnitřní i zahraniční politiky, neboť v Německu žije stále početnější skupina původně tureckých občanů.¹⁹

Vedle násilí orientovaného na získání politické moci se stále více rozvíjí násilí infrapolitické, které má nejčastěji ekonomické motivy a snaží se dohledu státu co nejvíce zbavit,²⁰ a násilí metapolitické, jež rovinu státu naopak přesahuje otázkami identity, náboženství a kultury.²¹ Také tyto formy násilí však v sobě obsahují pojem politična a nevyvracejí tezi, že nepolitické násilí jednoduše neexistuje.²² Násilí se vždy dostává do styku s politickou mocí, i když o to jeho původce nemusí vůbec usilovat – i sebemenší formy násilí jako např. loupežné přepadení mají rozměr politična přinejmenším v tom, že politická autorita staví takové jednání mimo zákon a usiluje o jeho potrestání.

Někteří autoři se odmítli spokojit s názorem Maxe Webera, že podvolení se státní moci je přes veškerou přiznanou autoritu založeno nejvíce na nejzákladnějších lidských emocích jako je strach ze smrti nebo z pomsty vyšších sil.²³ Významnou polemiku s Weberovou tezí představuje práce Hannah Arendtové *O násilí*, v níž odmítá výsadní postavení násilí v zakládání a udržování státu – myšlenku, že by veškerá autorita státu stála na tak nevznešeném základu jako je hrozba fyzickým poškozením občana nebo jeho majetku. Každá vláda je podle ní založena na moci a násilí je jen prostředkem, který musí být vždy ospravedlněn určitým cílem.²⁴

Také Hannah Arendtová však musí přiznat, že násilí a moc jsou běžně spojeny a nalézt je v čistých formách je nemožné.²⁵ Násilí je sice až tou poslední, ale stále použitelnou odpovědí moci proti všem, kteří tuto moc zpochybňují. Násilí působí, aniž by bylo skutečně vykonáno, neboť již jeho pouhá možnost usměřňuje chování ostatních. Není tedy moci bez násilí a zároveň ani není násilí bez moci, neboť jsme si již ukázali, že každé užití násilí v konečném důsledku podléhá rozhodnutí moci o jeho přípustnosti.

Vedle politického násilí je třeba zmínit také ekonomické nenásilí, moc založenou nikoliv na pohrůžce aktivním zásahem, ale naopak na negativní nečinnosti – hrozba neinvestovat v dané zemi nebo přesunout svoji výrobu jinam podřizuje stále ještě lokální státy této již

¹⁹ Wieviorka, Michel. *The New Paradigm of Violence*. 2003, s. 124

²⁰ Wieviorka, Michel. Op. cit. s. 127

²¹ Wieviorka, Michel. Op. cit. s. 130

²² Smith, M. L. R. *Strategy in the Age of "Low Intensity" Warfare: Why Clausewitz is Still More Relevant Than His Critics*. 2005, s. 34

²³ Weber, Max. Op. cit. s. 244

²⁴ Arendt, Hannah. Op. cit. s. 39

²⁵ Arendt, Hannah. Op. cit. s. 36

globální moci.²⁶ Přesto však dominance ekonomického násilí neznámá konec politického násilí, spíše je tomu naopak – nadnárodní podniky potřebují národní (ale právě jen národní) státy k tomu, aby politickými prostředky ubránily prosazovanou neoliberální agendu. Donucení ze strany států musí být o to větší, že tato agenda je často v rozporu se zájmy občanů a v důsledku tedy i se zájmy státu samotného. Zkoumat současnou roli státu, politiky a násilí ve světě je tedy neúčinné v případě, že budeme zcela ignorovat druhou část této (ne)rovnice, tedy nadnárodní podniky, ekonomiku a násilí.

²⁶ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 99

5. Historická monopolizace a současná privatizace

Následující podkapitoly nabízejí pohled na čtyři oblasti, v nichž stát dokázal v dlouhodobém a nerovnoměrném procesu postupně monopolizovat moc, aby ji nejpozději na počátku jedenadvacátého století z velké části ztratil – vedle výsadního práva na násilí dovnitř i navenek se budeme zabývat také monopolem státu na identitu a ekonomickou racionalitu. Zaměříme se na proces dekonstrukce moci i její monopolizace, neboť dnešní rozkladné tendence státu působí jako přesný opak vývoje, při němž moderní státy vznikaly a získávaly svoji moc.²⁷

Současné postavení národních států je někdy srovnáváno se situací feudálů v čase absolutismu - vyžadují od svých poddaných-občanů poslušnost, úctu a materiální podporu, v důsledku vnějších skutečností (centralizace panovnické moci v minulosti, resp. decentralizace moci v globalizovaném světě dnes) však již nejsou schopni splnit svoji část dohody a chránit zájmy smluvních partnerů.²⁸

Pochopitelně není možné následující rozdělení chápat jako důsledné oddělení navzájem nesouvisajících rolí státu – naopak spolu tato témata (zajištění nenásilného života uvnitř státu, obrana před násilným nebezpečím vně jeho hranic, poskytování státní identity a představy společenské jednoty a schopnost zajistit ekonomický blahobyt) úzce souvisela. Přesto považují toto rozdělení za užitečné nejen z formálního hlediska, neboť těmto tradičním rolím budeme moci v další kapitole vymezit jejich možné kosmopolitní reformulace stejně jako odhalit nefunkčnost nezměněných států ve změněné době.

5.1 Stát jako garant vnitřního nenásilí

5.1.1 Monopolizace násilí v rámci svých hranic

Přestože se dnešní stát snaží působit jako odvěká instituce, byly dřívější společnosti založeny na odlišných principech legitimacy a autority – společenská hierarchie byla dána tradicí, moc se zakládala na dědičných právech a území bylo rozděleno mezi jednotlivé držitele. Zbraň nebyla jen symbolem příslušnosti k vyšší třídě, ale také donucovacím prostředkem neustále připraveným k užití. Část společnosti pokládající sebe samu za urozenou si nárokovala výsadu vést soukromé války a neexistovala nadřazená autorita, která

²⁷ Wimmer, Hannes. *The State's Monopoly on Legitimate Violence. Violence in History and in Contemporary World Society as Challenges to the State*. 2003, s. 9

²⁸ Keller, Jan. *Až na dno blahobytu: ke společenským kořenům ekologické krize*. 2005, s. 60

by jí v tom zabránila. Také měšťanští lidé praktikovali různé formy násilného jednání, jako byly rvačky nebo odplaty. Násilí zkrátka bylo neustále přítomno v životě středověkého člověka.²⁹

Ekonomické a společenské změny, k nimž docházelo v pozdním středověku, však proměnily také roli a význam násilí. Rozvoj trhů, propojování společnosti a narůst sociálních vazeb a závislosti mezi jejími členy postupně oslabovaly násilné zvyklosti lidí. Lidé se tak museli naučit spoléhat na ostatní a omezit bezprostřední sobecké zájmy ve prospěch budoucích výhod.

Panovník se snažil dostat pod svoji kontrolu šlechtice-válečníky tím, že je zval na svůj dvůr a přijímal je do svých služeb. Jednou z nejvyšších lidských hodnot se stala občanská ctnost, tedy služba státní moci a této hodnotě musely ustoupit vazby lenní věrnosti či podřízenost univerzálním náboženským hodnotám.³⁰ Weber chápe zrod moderních států jako paralelu k vývoji kapitalistického podnikání, který se vyznačuje postupným vyvlastňováním samostatných výrobců a koncentrací ekonomické moci. Prvotním momentem státu je tak podle Webera okamžik, kdy kníže přistoupí k vyvlastňování soukromých nositelů správní moci, tedy vlastníků správních, válečných, finančních, provozních prostředků a politicky použitelných statků všeho druhu.³¹

Stát si nárokoval výsadní právo na užití donucovacích prostředků vůči vnitřním narušitelům tohoto násilného monopolu. Během devatenáctého století většina západních států omezila nošení a použití zbraní všemi občany s výjimkou svých vlastních činitelů a nakonec postavila mimo zákon i souboje aristokratů a nižší šlechty.³² Placená, uniformovaná a civilně kontrolovaná policie v tomto období nahrazovala soukromé strážce pořádku, jakými dříve byli revírníci, místní konstáblové, šerifem povolané oddíly, milice a pravidelné armády.³³

Charles Tilly charakterizuje vývoj domácího života států od osmnáctého století ve čtyřech bodech: státy začaly odzbrojovat civilní obyvatelstvo a dostávat jej pod svoji kontrolu, což souviselo se zaváděním specializované policie; aktéři soupeřící uvnitř státních hranic postupně přecházeli od přímé odplaty k nenásilným demonstracím politického potenciálu; lidé se v otázkách vlastní bezpečnosti a bezpečnosti svého majetku stále více spoléhali na policii a soudní instituce; místní orgány namísto konfrontační strategie začaly volit nenásilné politické

²⁹ Wimmer, Hannes. Op. cit. s. 4

³⁰ Keller, Jan. Op. cit. s. 103

³¹ Weber, Max. Op. cit. s. 248

³² Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 111

³³ Tilly, Charles. Op. cit. s. 201

využití veřejného prostoru. V důsledku toho ubývalo vražd, napadení a jiných druhů mezosobního násilí malého měřítka.³⁴

Za vznikem policie však nestála jen starost o běžnou kriminalitu a neorganizované výtržnosti, nýbrž také úsilí o dohled nad shromážděními lidu. Ta zpočátku nebyla příliš organizovaná, postupem času ale sílila co do počtu i koordinace a stále důrazněji vyzývala politickou elitu ke splnění svých požadavků. Čím více politických práv si lidé vydobyli, tím větší riziko pro státní moc představovala lidová shromáždění a jejich možná vyhrocení. Nasazovat proti vlastním občanům vojsko bylo ovšem velmi problematické a došlo tak ustavení policejních složek, které měly právě tato shromáždění kontrolovat a v nutném případě i potlačovat. Můžeme zde tedy nalézt souvislost mezi procesem devatenáctého století, v němž získával prostý lid západoevropských zemí politická práva, a vytvořením této nové policejní síly.³⁵

Ustavením policie došlo ke dvěma základním posunům ve vztahu státní moci k lidovým shromážděním. První z nich byla skutečnost, že se do značné míry podařilo institucionalizovat veřejné nepokoje a pochody, neboť tyto se alespoň zčásti proměnily v oznámené demonstrace, které byly s policií předem dohodnuty.³⁶ Druhým faktem byla proměna charakteru většiny konfliktů, ke kterým během demonstrací došlo – nešlo již o konflikty mezi demonstranty a veřejnými politickými představiteli, ale o střet mezi demonstrujícími a policií, která kontrolu nad shromážděními lidu měla v kompetenci.³⁷ Policie se tak stala účinnou bariérou mezi původci požadavků a jejichmi adresáty, tedy vládnoucí mocí.

5.1.2 Podmínky vhodné pro privatizaci

Ideál státu zajišťujícího nenásilnou interakci svých občanů se začal rozpadat nejpozději v poslední třetině dvacátého století, kdy neoliberální politika naplno zastavila vzestup státní moci a začala ji oslabovat ve prospěch soukromého sektoru. Přestože byl neoliberalismus vysmíván, že požaduje stát jako pouhého nočního hlídače starajícího se pouze o život a majetek občanů, ve skutečnosti šla neoliberální agenda ještě dále a z velké části dokázala privatizovat právě také oblast bezpečnosti.

³⁴ Tilly, Charles. Op. cit. s. 67

³⁵ Tilly, Charles. Op. cit. s. 201

³⁶ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 111

³⁷ Tilly, Charles. Op. cit. s. 202

Výhradní roli státu jakožto garanta bezpečí začaly stále více narušovat soukromé bezpečnostní agentury, jejichž rostoucí počet a stále rozsáhlejší pravomoci dávají svědectví o slábnoucí schopnosti moderního státu zajistit bezpečnost svých občanů a jejich majetku. „Privatizace tradičních funkcí státu je nejjasnějším příkladem vzdávání se monopolu na násilí.“³⁸ Do jisté míry se jedná o sebe-naplňující se proroctví, neboť je stát nucen pod nadvládou neoliberální politiky snižovat své výdaje na bezpečnostní složky, tím se uvolňuje prostor pro soukromé podniky a jejich růst je pak důkazem o nemohoucnosti státu – neschopnost státu plnit svoji roli je pak zase argumentem proti navyšování rozpočtu, neboť privátní sektor danou oblast dokáže spravovat lépe a levněji.

Dominance neoliberální ideologie je hlavním důvodem privatizace bezpečnosti – základními hesly jsou malý stát, volný trh a co největší možnost výběru pro zákazníka.³⁹ Pod vlivem těchto hesel, přesvědčení o nedostatečnosti vlastních sil, státní představitelé do značné míry rezignovali na zajištění bezpečnosti svých občanů. Tak např. po teroristických útocích v Londýně roku 2005 vydala britská policie výzvu, již v první řadě vyzývá firemní sídla ke zvýšení vlastní iniciativy, např. v zesílení kontrol návštěv bezpečnostními pracovníky.⁴⁰ Nelze se tedy divit, že služeb soukromých bezpečnostních agentur postupně začala využívat nejen firemní sídla, ale stále častěji i instituce jako nemocnice či univerzity.⁴¹

Privatizaci bezpečnosti napomohly také další skutečnosti, vycházejí z nové situace světa po rozpadu sovětského bloku a po konci studenovělečného konfliktu. Můžeme je shrnout do tří základních bodů: změna politiky státu původně orientovaná na obranu a zbrojení, postupná de-industrializace ekonomik a proměna charakteru rizika, které je důvodem pro posilování bezpečnosti.

Jelikož do značné míry vymizela hrozba útoku ze strany nepřátelské mocnosti, nebylo již třeba neustále kvantitativně navyšovat svoji odstrašující sílu. S tím ovšem souvisí fakt, že přišlo o práci mnoho bezpečnostních expertů, odborníků na zbraně a násilí a v neposlední řadě také řadových vojáků – tito lidé často odcházeli právě do oblasti privátní bezpečnosti.

Proměna národních hospodářství od těžkého průmyslu směrem k ekonomice znalostí a služeb připravila o práci další skupinu lidí a opět to byli především fyzicky zdatní muži. Zaměstnání v rozvíjejícím se sektoru privátní bezpečnosti byla pro tyto lidi více než dobrou

³⁸ Wulf, Herbert. Op. cit. s. 9

³⁹ Krahmann, Elke. Op. cit. s. 22

⁴⁰ Krahmann, Elke. Op. cit. s. 15; autorka vychází z vydání listu Financial Times z roku 2005 po teroristických útocích v Londýně

⁴¹ Krahmann, Elke. Op. cit. s. 14

náhradou za náročnou práci v industriální výrobě, jež byla naopak v úpadku - jedním z nejvýraznějších příkladů tohoto vývoje byla Velká Británie.⁴²

Firmy zabývající se poskytováním bezpečnosti tak měly nadbytek zájemců o pracovní místa. Co se týče zákazníků, významnou roli zde sehrála změna charakteru rizika a nebezpečí. Namísto mezistátních válek se do popředí zájmu dostával terorismus, organizovaný zločin a hrozba plynoucí z rozšíření a dostupnosti biologických a chemických zbraní. Takové nebezpečí nehrozí státu jako celku (jako je tomu v případě vyhlášení válečného konfliktu), ale jeho jednotlivým občanům.⁴³ Oba trendy, oslabování státní moci na jedné straně a rozmach soukromých bezpečnostních agentur na straně druhé, se tak vzájemně posilovaly.

5.1.3 Odlišnosti veřejného a soukromého sektoru bezpečnosti

Vztah mezi slábnoucím státem a vzrůstajícím privátním sektorem byl sice kooperační, co se týče zákazníků bezpečnosti (tj. že soukromé podniky vypomáhaly státu tam, kde sám nemohl nebo nechtěl bezpečnost zajišťovat), ale také konkurenční ve vztahu k zaměstnancům. Ekonomická výhodnost práce v soukromé bezpečnostní agentuře oproti zaměstnání ve službách státu odlákala do soukromé sféry velkou část odborníků s dlouholetými zkušenostmi.

Zatímco odchod státních policistů do soukromé sféry je častý jev, pohyb opačným směrem je ojedinělý. Od sedmdesátých let dvacátého století, kdy se objem sektoru domácí bezpečnosti v Evropě a Spojených státech začal zaznamenávat, tento každoročně roste v průměru o deset procent.⁴⁴ Např. ve Velké Británii (a stejná je situace i v ostatních zemích) tak oblast privátní bezpečnosti vykazuje v počtu zaměstnanců stálý růst, počet policistů však zůstává víceméně stejný (jedinou výjimkou byl menší nárůst po teroristických útocích z 11. září 2001).⁴⁵

Na rozdíl od státní policie mají tyto společnosti mezinárodní charakter – ten jim umožňuje dosáhnout takového kapitálu, který jim zajistí dominantní postavení na domácím trhu. Např. firma G4S provozuje bezpečnostní služby ve 110 státech světa a celosvětově disponuje 570 000 zaměstnanci.⁴⁶ Zatímco tak výdaje na státní policii neustále klesají, firmy mohou na základě volného pohybu osob a peněz svůj kapitál neustále zvyšovat. Objevuje se nám zde zásadní aspekt současné mocenské nerovnice, jež bude ještě několikrát zmíněn. Je jím

⁴² Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 109

⁴³ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 22

⁴⁴ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 11

⁴⁵ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 12

⁴⁶ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 18

lokální charakter veřejné moci na jedné straně a na straně druhé globální působnost moci soukromé.

5.1.4 Bezpečnost jako nákladné zboží

Soukromí ochránci pořádku postupně přejali mnohé poznávací znaky státní policie - uniformou jsou jasně odlišeni od ostatních obyvatel a stejně tak jsou lehce k poznání jejich automobily. Využívají kamerové techniky, mají vlastní směrnice a velitele objektů a dokonce i zásahové jednotky, které vyjíždějí při narušení bezpečnosti hlídaných objektů. Paralelně zde tak existují soukromí a veřejní garanti bezpečnosti, jež mezi sebou často mají určité vazby nebo společnou minulost.

Privátní garanti bezpečnosti však stále mají přinejmenším dva problematické body, které ve zmíněné nerovnici fungují ve prospěch garanta státního – je to otázka nelegitimity a exkluzivity. Jakožto soukromé podniky nejsou bezpečnostní agentury zodpovědné žádnému parlamentu nebo obecně žádné instituci, která by reprezentovala všechny občany státu. Zodpovědné jsou jen svým akcionářům a pověřeným představitelům.⁴⁷ Jelikož fungují na základě tržních mechanismů, nejsou povinny poskytnout své služby nikomu, kdo není ochoten (a co je důležitější, schopen) je zaplatit.

Bohatí lidé tak stále častěji žijí v opevněných komunitách (gated communities), což jsou oblasti oddělené od okolního prostředí hlídaným vstupem nebo vjezdem - ve Spojených státech žije takto chráněných sedm miliónů rodin.⁴⁸ Tito lidé rozhodují o tom, jaká pravidla kontroly a postihů budou platit v rámci jejich ohraničeného prostoru a oni určují, zda mají pracovníci firmy zajišťující bezpečnost nosit na jejich území zbraň – právě proto, že to je jejich území.⁴⁹

Objekty chráněné soukromými strážci bezpečnosti však jen zřídka zvyšují také bezpečnost svého okolí, naopak mohou kriminalitu a násilnosti ve svém nechráněném okolí zvyšovat (přinejmenším již přítomností soukromé bezpečnostní agentury je dané prostředí jako rizikové vnímáno, byť tomu tak ve skutečnosti ani nemusí být).⁵⁰ Hrozí tak situace, že se státy rozdělí do mnoha soukromých ostrůvků bezpečí, mezi nimiž bude prostor nedostatečně chráněný veřejnou policií. Rozdíl mezi těmi, kdo si mohou služby bezpečnostních agentur

⁴⁷ Wulf, Herbert. Op. cit. s. 9

⁴⁸ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 113

⁴⁹ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 27

⁵⁰ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 29

dovolit, a těmi, kteří se musejí spolehnout na stále slábnoucí moc státu, se bude stále zvětšovat.⁵¹

Opět zde můžeme vyjmenovat řadu analogií mezi před-státním středověkem a post-státní (což je však nutno chápat jako post-národně-státní) současností. Ve městech dnes vznikají ekvivalenty vodních příkopů a městských hradeb, které mají stále stejnou funkci – udržet jednu skupinu lidí oddělenou od ostatních.⁵² Vedle strachu před cizím je zde však přítomen snad ještě silnější strach před domácím, tedy před obyvateli stejného města, ale rozdílného sociálního statutu. Bezpečností dnes ekonomické elity nerozumí ochranu “jejich“ města či státu, ale právě jen zabezpečení jejich vlastního ohraničeného území vůči všemu, co se nachází mimo něj.⁵³

5.1.5 Teoretické proměny násilného monopolu a jejich problémy

Důsledkem popisované privatizace bezpečnosti nutně musí být re-interpretace monopolu, jenž je základem státní moci. Zatímco v minulém století byl tento monopol vnímán spíše jako výsadní právo státu na nasazení a použití ozbrojených složek, v dnešní době se často chápe jako dostačující, když si stát podrží monopol na kontrolu těch, kdo nosí zbraně k ochraně své a ostatních.⁵⁴ Jinými slovy: „Ideální role státu se proměnila z monopolního poskytovatele bezpečnosti na správce zákonného rámce, v němž veřejní a soukromí hráči mohou legitimně užívat ozbrojené síly.“⁵⁵

Nikoliv tedy stát jako jediný aktér, který má k dispozici právo na užití násilí; spíše rozhodčí všech násilných sporů a hlasatel rozsudku o tom, co ještě legitimní násilí je a co jím již není. Taková re-formulace, která stále zůstává uzavřená v hranicích národního, je však nedostatečná a dále nahrává nadnárodně organizovaným společnostem. Propůjčit soukromým podnikům pravomoci dohlížet a trestat je o to nebezpečnější, že bude stále obtížnější a nakonec i nemožné tyto pravomoci získat zpět.

Herbert Wulf pak navrhuje místo legitimního monopolu násilí legitimizovaný vícestupňový oligopol násilí se třemi úrovněmi: lokální rovinu, zahrnující tradiční a osvědčené způsoby regulace násilí; národní stupeň se stabilními a zodpovědnými institucemi; konečně mezinárodní, globální úroveň s jasně danými a uznávanými pravidly a pravomocí intervence.

⁵¹ Krahnmann, Elke. Op. cit. s. 33

⁵² Bauman, Zygmunt. *Tekuté časy: život ve věku nejistoty*. 2008, s. 76

⁵³ Bauman, Zygmunt. *Globalizace: důsledky pro člověka*. 1999, s. 60

⁵⁴ Krahnmann, Elke. Op. cit. s. 15

⁵⁵ Krahnmann, Elke. Op. cit. s. 21

Takové uspořádání má podle samotného Wulfa ovšem dva základní problémy. Jednak je to problém legitimacy, kterou bude obtížné získávat v situaci, kdy dokonce i tradiční formy moci vykazují její stálý pokles. Za druhé je to pak otázka rozdělení pravomocí mezi tři úrovně a obava, aby místo jejich vzájemné spolupráce nedošlo spíše k jejich soupeření a nerespektování dohodnutých sfér vlivu.⁵⁶ Otázka proměny monopolu na násilí tak zůstává otevřená a stále vybízí k hledání přesnějších definic, více odpovídajících globalizované realitě.

5.2 Stát jako ochránce před vnějším nebezpečím

V předchozí kapitole jsme popsali historické oslabování moci všech nestátních držitelů násilí, které stát postupně vyvlastnil a svou moc centralizoval. K této koncentraci násilné moci by však nemohlo dojít bez dalšího procesu pozdně-středověkého období, jímž byla revoluce ve vojenství. Následujícím cílem bude popsat proces monopolizace války, vrcholící dvěma světovými válkami a užitím jaderných zbraní. Tímto momentem pak začneme téma úpadku výsadního práva na válku, které oba studenoválečné bloky delegovaly na třetí strany. V jedenadvacátém století se tak státy také vlastním přičiněním ocitly ve světě nekontrolovatelného pohybu svých vlastních zbraní a bývalých spojenců, nyní osob s pochybnými motivy.

5.2.1 Válka jako výsostné právo státu

Revoluce v oblasti vojenství byla změnou zahrnující prostředky násilí, jejich držitele i způsob organizace celé násilné mašinerie - došlo k obrovskému nárůstu vojáků ve vojenské službě, naopak stále klesal počet suverénních vládců mimo centrální dohled. Dominantní vojenskou silou se totiž namísto rytířského jezdeckta stali nejdříve semknutí pěšáci a poté dělostřelectvo, přičemž obrana proti těmto novým jednotkám dokázala svou nákladností vyřadit ze hry řadu dřívějších suverénů.⁵⁷

Zásadním nástrojem násilí se staly ruční střelné zbraně, s čímž souvisela změna výcviku a bojové taktiky. Zcela zásadním způsobem se proměnila organizace vojenství a násilí obecně. Vojáci byli jasně odděleni od ostatního obyvatelstva vzhledově (zavedení uniforem), místně (stavba kasáren) a dokonce i právně (vytvoření specifického armádního řádu s vlastními

⁵⁶ Wulf, Herbert. Op. cit. s. 18

⁵⁷ Wimmer, Hannes. Op. cit. s. 6

pravidly). Všem nevojenským osobám bylo naopak postupně zakázáno nosit veřejně zbraň a dříve autonomní válečnické skupinky se buď musely integrovat do nově vznikající armády, nebo se s ní dostaly do konfliktu.⁵⁸

Kolem tohoto vojska se vytvořila úřednická síť, zajišťující jeho správu a financování. Právě toto armádně-byrokratické společenství vytvořilo základ instituce, které se později začalo říkat stát. Vojenství se oddělilo nejen jakožto samostatný profesní obor, ale také jako vědní disciplína s vlastními školami a odbornou literaturou.

Vývoj válečných praktik a institucí ve středověku tedy charakterizuje jejich stále mohutnější přesun do rukou ústřední moci. „Poznenáhla došlo k tomu, že de facto a de iure pouze státní moc mohla vyvolávat válku a nakládat s nástroji války: bylo to tedy postátnění války.“⁵⁹ Válka, její instituce a praktiky, se přesunula na hranice států a uvnitř hranic naopak postupně mizela ona válka soukromá a každodenní, tj. ony domácí boje mezi běžnými obyvateli daného území. Válka se postupně stávala organizačně a technologicky natolik náročnou, že se z běžné praxe života jednotlivců stala výsadou vysoce organizovaného státního tělesa.

5.2.2 Vrchol a zároveň počátek úpadku

Monopolizace násilí v rukou národních států dosáhla svého vrcholu v podobě druhé světové války, se vznikem studenoválečných bloků se však státní výsada na válku začala pomalu rozpadat. Vynález jaderných zbraní a jejich držení oběma zneprátelenými stranami změnil mocenské kalkulace všech států. Jak poznamenala Hannah Arendtová: „Technický vývoj nástrojů násilí nyní dospěl k bodu, v němž by žádný politický cíl nemohl odpovídat jejich ničivému potenciálu nebo ospravedlnit jejich skutečné použití v ozbrojeném konfliktu. Válčení, od pradávna poslední nemilosrdný arbitr mezinárodních sporů, tak ztratilo mnoho ze své účinnosti a téměř veškerou svou přitažlivost.“⁶⁰

5.2.3 Vyzbrojování světa

Přímý konflikt obou soupeřů byl prakticky vyloučen, znamenala však tato rovnováha sil na nejvyšší úrovni globální mír a konec násilí také na všech nižších úrovních? Bylo tomu přesně naopak. Spojené státy a Sovětský svaz využily každé příležitosti, jak (pokud možno nepřímou)

⁵⁸ Wimmer, Hannes. Op. cit. s. 7

⁵⁹ Foucault, Michel. Op. cit. s. 57

⁶⁰ Arendt, Hannah. Op. cit. s. 7

podpořit nepřátele svého soupeře - zbraně a vojenské poradenství poskytovaly vládnoucím režimům a opozičním hnutím, bez ohledu na jejich charakter a vlastní hodnoty. V důsledku studené války tak ve světě začalo obíhat velké množství malých, účinných a lehce dostupných zbraní.⁶¹

Separatistická a autonomizační hnutí, těžící z podpory západního či východního bloku, se tak mohla snadno dostat k donucovacím prostředkům a užívat je beze strachu z nějaké nadnárodní autority. Řada těchto bojovníků za nezávislost dosáhla svého cíle a ustavila formálně nezávislý stát, který se však spíše než o domácí legitimitu opíral o zahraniční vojenskou pomoc. Svoji moc si představitelé těchto států museli zajišťovat hrozbou či užitím násilí a jejich faktická slabost neustále vybízela opoziční síly (a opět jejich zahraniční financovatele) k protiútokům.

Zbraně však nebyly jediným zbožím cestujícím mezi třetím světem a hospodářsky silnými státy. Tilly vyjmenovává řadu mezinárodních ilegálních aktivit, které právě nákup zbraní často finančně umožňovaly: obchod s lidmi ve spojitosti s poskytováním sexuálních služeb, přeprava ilegálních přistěhovalců, obchod s drogami (kokain a heroin) a cennými surovinami (kaučuk, ropa, diamanty) a další. Právě Spojené státy, ať již na úrovni státních institucí, soukromých společností nebo organizovaných skupin, hrály jakožto významný dodavatel zbraní a odběratel vzácných surovin klíčovou úlohu ve vytváření této globální obchodní sítě.⁶²

Rozpad sovětského bloku znamenal pro obchodníky se zbraněmi obrovskou příležitost. Zánik centrální autority, která byla schopna udržet nesourodé identity v rámci jednoho státního celku, vyhlásil na obrovském území boj o moc a nástupnictví. Zároveň přišla řada států třetího světa o svého finančního a vojenského spojence, což tyto již tak slabé státní celky uvrhlo do naprostého chaosu. Na druhé straně ztratila účelová spojení mezi Spojenými státy a pochybnými, ale protisovětskými režimy svůj smysl. Podnikatelé s donucovacími prostředky tohoto mocenského vakua dokázali beze zbytku využít, vyzbrojovali současně vládnoucí režimy i jejich odpůrce a poslali do celosvětového oběhu a mimo jakoukoliv státní kontrolu obrovské množství zbraní.

⁶¹ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 71

⁶² Tilly, Charles. Op. cit. s. 66

5.2.4 Paradoxy moci

Současné nebezpečí hrozící státům je tak důsledkem jejich vlastní politiky, neboť právě tyto státy dodaly zbraně na trh a trh jako celek navíc důsledně deregulovaly. Volný pohyb zboží a osob nutně znamená také nekontrolovatelné cestování zbraní a teroristů. Značná část dnešního násilí je tak umožňována levnými a účinnými zbraněmi, které jsou snadno použitelné a především snadno dostupné.⁶³

V ještě větší míře než prostředky násilí se rozšiřovala dostupnost informací – celosvětová informační síť zcela proměnila mocenskou rovnováhu a dala možnost organizovat se a být informován všem bez rozdílu, tedy i teroristickým skupinám, zločineckým organizacím nebo jen jednotlivcům rozhodnutým pomstít se společnosti násilnou cestou.

Internet se vzhledem ke své síťovité struktuře dá jen těžko kontrolovat národními vládami – přístup na internet se stále více chápe jako základní právo člověka a snahy úřadů o kontrolu a cenzuru tohoto stále ještě svobodného média narážejí na odpor veřejnosti. Možnosti opatřit si prostředky násilí se tak ještě navyšují o snadnou dostupnost informací o tom, jak způsobit značnou škodu kombinací relativně jednoduchých a snadno dostupných součástí. Je stále více zřejmé, že vyspělost světa neodstraňuje ničivou sílu primitivních nástrojů, ale naopak ji umocňuje – ukázalo to 11. září 2001, které zcela nezáviselo na použití technologicky pokročilých či drahých prostředků.⁶⁴ V konečném důsledku způsobily dvě skupiny teroristů vybavené jednoduchými zbraněmi smrt více než dvou a půl tisíc lidí a zničily jeden ze symbolů průmyslově nejvyspělejší země světa.

Čím je dominantní část světa vyspělejší, tím více dává možností svým nepřátelům. Rozvoj techniky a monitorovacích prostředků (sledování obrazu pomocí kamer, zvuku pomocí telefonních odposlechů a celkové aktivity na základě kontroly počítačů) tak neznamenal posílení moci státu,⁶⁵ naopak citlivostí těchto údajů se vystavil ještě většímu nebezpečí. Riziko dnešní bezpečnosti tak plyne ze spojení následujících prvků: možnosti využívat globální informační síť k organizaci svého záměru a získávání informací; přímé úměrnosti mezi vyspělostí západní techniky a škodou způsobenou jejím případným zneužitím; konečně dostupnosti a účinnosti primitivních prostředků násilí.

⁶³ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 108

⁶⁴ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 109

⁶⁵ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 36

5.2.5 Lokální válka proti globálnímu nebezpečí

Státům jakožto místním aktérům dnes hrozí mnohá nebezpečí, která jsou charakteru světového – decentralizované teroristické sítě nemají žádné sídlo, po jehož dobytí by bylo možné uzavřít mír. Tato situace je od dřívějších dob natolik odlišná, že mnohé státy ji stále odmítají pochopit. USA tak po útocích z 11. září zahájily formální operaci proti mezinárodní síti, která působí globálně a bez jasně ohraničeného území.⁶⁶ Fakt, že se tato akce nazývala válkou proti terorismu, byl jen vyjádřením marné snahy postihnout novou situaci starými pojmy (což se ostatně potvrdilo, když Spojené státy relativně snadno získaly kontrolu nad mocenskými institucemi poražených států, ale ani zčásti nedokázaly odstranit rozptýlené množství násilných aktérů).

Zajišťovat bezpečnost dnes neznamená pouze kontrolovat osoby, které se pohybují na ohraničeném území daného státu, ale vyhledávat a případně eliminovat možné hrozby také v zahraničí. Přesně v tomto duchu prohlásil německý ministr obrany Peter Struck, že evropskou bezpečnost je třeba bránit i v oblasti pohoří Hinúkuš v Afghánistánu.⁶⁷ Ve své Národní bezpečnostní strategii z roku 2002 jdou podobným směrem i Spojené státy, když uvádějí jako jeden ze způsobů obrany vlastního území tzv. preemptivní akce – těmi by neutralizovaly hrozící nebezpečí, jež se zatím nachází mimo hranice vlastního státu⁶⁸ (spíše než válku preemptivní, jež má za cíl odstranit reálně existující nebezpečí, však Spojené státy prováděly války preventivní, jimiž znemožňovaly jakoukoliv možnost útoku zničením útočného potenciálu případného protivníka⁶⁹).

Stát tedy možná má monopol na vedení finančně nákladné a technologicky pokročilé války, jeho obyvatelům to však nedává žádnou jistotu bezpečí. Čím důmyslnější se stává technika civilizovaného světa, tím snadnější je její zneužití nepřítelem. Snaha politicky se uzavřít ve svých hranicích je neúčinná a o to méně uvěřitelná, že se stejným hlasem většinou podporuje odstraňování překážek pro liberální trh. Také tuto kapitolu tedy musíme uzavřít poukazem na nutnost nové formulace role státu, v níž musí opustit své pouze národní hledisko a s probíhající ekonomickou integrací se začít integrovat také politicky.

⁶⁶ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 27

⁶⁷ Wulf, Herbert. Op. cit. s. 5

⁶⁸ Wulf, Herbert. Op. cit. s. 10

⁶⁹ Chomsky, Noam. *Hegemonie nebo přežití: Americké tažení za globální nadvládou*. 2006, s. 23

5.3 Stát jako poskytovatel sociálních jistot

5.3.1 Vznikání sociální státu

Přestože monopol na donucení směrem dovnitř a válku směrem vně zůstával základním stavebním prvkem státu, k udržení nenásilného života v rámci hranic bylo třeba dané role rozšířit. Nestačilo již pouze urovnávat konflikty mezi lidmi navzájem, bylo také nutné odpovědět na nároky lidí vůči státu samotnému. Odpovědí státu bylo nastolení politické rovnosti pro ty, jež v daném čase považoval za občany, a zmírnění ekonomické nerovnosti v té míře, jakou nutně vyžadovala aktuální hospodářská situace. Oba tyto procesy byly vzájemně provázané a postupně zahrnuly celou společnost, jak se měnila ze skupiny poddaných v národní společnosti. Status občana pochopitelně znamenal nejen politická a sociální práva, ale také vojenské povinnosti.

Revoluce let 1789, 1848 a 1917 pak vždy zvýšily požadavky ostatních společností a tím aktivizovaly politiky (dosud) nepostižených států. Stejně jako donucení mělo nyní i sociální zákonodárství svůj vnitřní i vnější prvek – oslabovalo rozdíly mezi “vlastními“ třídami stejně jako ochotu těch nejslabších následovat “cizího“ revolučního příkladu. Začátek první světové války z velké části prokázal úspěšnost této taktiky, když dělnická třída vyjádřila svoji loajalitu národním hodnotám. Na Západě pak konec druhé světové války povýšil toto vítězství ekonomického principu spolupráce nad politickým principem nepřátelství nad úroveň jedné společnosti. Došlo k vytvoření mírového obchodního společenství, v jehož rámci bylo nemyslitelné prosazovat své zájmy ozbrojenou silou.⁷⁰

5.3.2 Fiskální krize a neoliberalní řešení

Politický princip nebyl v průběhu druhé světové války zcela poražen, jen se vůči sobě nyní namísto jednotlivých států vymezovaly jejich mocenské bloky. Záruka vzájemného zničení obou super-států však vedle možnosti okamžitého konce civilizace paradoxně přinášela také jistý pocit bezpečí – zbraně se staly natolik účinnými, že se jejich použití stalo nereálným. Bezprostřední násilí druhé světové války bylo nahrazeno (byť nevyslovenou) dohodou o neútočení.

⁷⁰ Turner, Terence. *Class Projects, Social Consciousness, and the Contradictions of "Globalization"*. 2003, s. 44

Západní stát stále více čerpal legitimitu ze schopnosti zaručit svým občanům určitý životní standard, tedy přístup k dostatečnému příjmu a získávání zboží. Představitelé welfare state odmítli plánované hospodářství, zároveň se však nezdráhali vyplnit státní aktivitou ta prázdná místa, s nimiž si volný trh nedokázal poradit nebo byl jejich přímým původcem. Stát tak vedle bezpečnosti svých obyvatel ve stále větší míře zajišťoval také jejich zaměstnání (úřady práce), důstojné stáří (státní penzijní fondy) a klidnější život vůbec (zdravotní a úrazové pojištění).

Spolupráce státu a soukromého sektoru však postupně dospěla do fáze, kdy ve stupňování produkce blahobytu již nebylo možné pokračovat. Došlo k tzv. fiskální krizi, jejíž průběh můžeme popsat následovně: aby byl soukromý sektor konkurenceschopný, musí nejprve stát investovat do vzdělání a infrastruktury; konkurenceschopnost ovšem vyžaduje také větší produktivitu a snižování nákladů na práci, dochází tedy ke snižování mezd a propouštění; o nezaměstnané se musí postarat stát, což spolu s nutným rozšířením úřednického aparátu vede ke zvýšení daní; vyšší daně ale oslabují konkurenceschopnost průmyslu a kupní sílu lidí; snížená schopnost produkce i konzumace zboží nás dostává na začátek cyklického problému.⁷¹ Státy se tak nakonec dostaly do stavu, kdy tempo vlastního ekonomického růstu zaostávalo za výdaji potřebnými pro zajištění životního standardu občanů.⁷²

V sedmdesátých letech dvacátého století nabídl řešení této situace neoliberalismus, když odmítl pečovatelskou úlohu státu a dal mu jen vedlejší roli ručitele svobodné směny. Efektivní trh nahradil nehospodárný stát, účast na politice byla vyměněna účastí na trhu, občan se stal spotřebitelem.⁷³ Platit státu vysoké daně a dostávat od něj průměrné služby není racionální v situaci, kdy stejné zboží nabízí soukromý subjekt lépe a levněji. Podobně nerozumná je snaha státu konkurovat soukromým společnostem, pokud na ně může přenést vlastní břemeno a poskytnout tím občanům lepší servis.

Ještě důrazněji: co poskytuje stát, je buď nežádoucí, nebo to může účinněji a levněji poskytnout trh – oblasti národní či místní správy (pošty, věznice, školy, dodavatelé vody, sociální služby) se staly předmětem soukromého podnikání⁷⁴ a stranou směny nakonec nezůstal ani onen zásadní statek bezpečnosti. Zcela vědomě se neoliberální stát zbavoval své odpovědnosti, s ní však ztrácel také autoritu a moc, které mu jako monopolnímu poskytovateli

⁷¹ Turner, Terence. Op. cit. s. 46. Turner u popisu fiskální krize odkazuje na knihu: O' Connor, James. 2002. *The Fiscal Crisis of the State*. New Brunswick, N.J.: Transaction.

⁷² Keller, Jan. Op. cit. s. 62

⁷³ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 85

⁷⁴ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 84

bezpečnosti života a majetku dříve náležely. Levicové strany do jisté míry přistoupily na neoliberální argumentaci a např. ve Velké Británii Labour Party/New Labour v mnohém slevila ze svých dřívějších představ o silném sociálním státě - hlavní teoretik moderní britské levice Anthony Giddens tak konstatoval, že moderní stát ztratil odvozenou funkci zaopatřovatele blahobytu stejně jako původní funkci garanta ochrany a bezpečí občanů.⁷⁵

Ekonomická nadřazenost neoliberálního modelu ještě více vzrostla se zhroucením Východního bloku. Socialistické státy se pokusily dostat pod svoji kontrolu jak smýšlení svých občanů, tak i výrobu – nízká produktivita ekonomiky, relativní pocit nedostatku občanů a vyhlídka na blahobytný Západ významným dílem přispěly k rozkladu ne-kapitalistických států. Jako vítězný, lépe řečeno jediný přeživší model tak vyšel neoliberální model státu, který se snaží delegovat co nejvíce moci a majetku na soukromé subjekty. Soukromohospodářští aktéři tak mohli prosadit světový monopol na ekonomickou racionalitu a státům tento nárok na rozumné hospodaření odepřít.⁷⁶ Stát byl neekonomický, neschopný kalkulovat náklady a vydaje tím nejlepším možným způsobem - své služby a majetky tak měl v zájmu celé společnosti odevzdat do soukromých rukou.

5.3.3 Soukromé podniky a státní hranice

Sedmdesátá léta neznamenaala pouze převahu soukromého nad veřejným v rámci jednotlivých států, tato dominance totiž brzy získala nad-státní rozměr. Již na konci šedesátých let došlo ke zhroucení Bretton Woodského systému, jenž reguloval světový pohyb finančního kapitálu a mezinárodních korporací.⁷⁷ Privátní kapitál poté využil každé příležitosti, jak se vymanit z lokálních zátěží daňového zákonodárství a sociální politiky a znemožnit tak národním vládám kontrolu nad vývojem domácí ekonomiky.⁷⁸ Ekonomická moc se internacionalizovala a vlády jednotlivých zemí tak již nemohly kontrolovat ekonomiku v té míře, jakou jim v minulosti umožňoval lokální charakter podniků uvnitř hranic.⁷⁹

Nová globalizovaná ekonomika zvrátila mocenské postavení státu a podniku. Zatímco dříve byly firmy zcela závislé na státu a jeho zákonodárství, nyní se všemi silami snaží vymanit z

⁷⁵ Keller, Jan. Op. cit. s. 63

⁷⁶ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 229

⁷⁷ Turner, Terence. Op. cit. s. 55

⁷⁸ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 35

⁷⁹ Keller, Jan. Op. cit. s. 61

dosahu státu, jeho zákonů a daní.⁸⁰ Pokud se jim nebudou zdát domácí podmínky příznivé, jednoduše svoji výrobu přesunou do země s méně náročným sociálním zákonodárstvím – již touto eventualitou vytvářejí podniky na “svůj“ stát tlak, aby přizpůsobil podmínky dle jejich potřeb.

Rozvoj světové propojenosti a informačních technologií dále posiloval nadřazenost internacionalizovaných podniků – mj. proměnil charakter peněz, když hmotné platidlo vydávané a uznávané státem nahradil globálně platnou informací na displeji platebního terminálu. Globální elektronická ekonomika tak umožňuje bankám a korporacím snadno převádět obrovský kapitál bez ohledu na státní hranice a tím destabilizovat (ať neúmyslně nebo cíleně) dříve zcela stabilní národní ekonomiky.⁸¹

Za takové situace je státní moc, omezená na prostor vlastních hranic, ve zjevné nevýhodě. Politické elity se tak často spokojí s pozicí předvoje silných ekonomických hráčů, kterým se na ještě neobsazených trzích snaží zajistit co nejlepší podmínky pro podnikání. Tím více však představitelé státu klesají v očích veřejnosti a „nikoho ani příliš nezajímá, co mohou říci.“⁸² Vůči globalizující se ekonomice tito reprezentanti států tedy nijak neprotestují a jsou jejími prvními obhájci, byť touto obhajobou oslabují vlastní politickou moc. Tím více však zdůrazňují neotřesitelné postavení státu, kdykoliv dojde k ne-ekonomickému narušení bezpečnosti státních hranic. Globalizovanou ekonomiku a globalizované násilí chápou jako zcela odlišné a nesouvisející kategorie, přestože obojí je průvodním jevem stejného trendu - omezení válek a násilí v globálním měřítku si však vyžaduje konec neoliberalní orientace světové ekonomiky, kterou tito státníci tak často prosazují.⁸³

5.4 Stát jako zdroj jednotné společenské identity

5.4.1 Identita a národní stát

Historický proces vyvlastňování násilí státem byl nutně spojen také s monopolizací loajality, během níž byla poslušnost lokálním autoritám postupně nahrazována oddaností státu. Ten musel pod svoji správu zahrnout všechny potenciální mocenské konkurenty včetně církevních institucí, neustále usilujících o postavení vně světských záležitostí panovníka. Přestože snahy o globální sebe-definici církve nebyly nikdy zcela potlačeny, nakonec také ona

⁸⁰ Hobsbawm, Eric John. Op. cit. s. 35

⁸¹ Giddens, Anthony. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. 2000, s. 20

⁸² Giddens, Anthony. Op. cit. s. 19

⁸³ Wulf, Herbert. *The Bumpy Road to Re-Establish a Monopoly of Violence*. 2004, s. 8

přijala autoritu státníka. V momentě, kdy argument boží vyvolenosti panovníka přestával stačit vzrůstajícím nárokům na poddané, došlo k procesům rozšiřování volebního práva a sociálních výhod.

Přísná hierarchie byla nahrazena ideou jednoho společenského celku, jehož nejdokonalejším vyjádřením je právě národní stát – rovnost statutu občana měla překonat všechny ostatní nerovnosti, zejména ekonomické. Účastnit se války již nemělo být prostředkem k vlastnímu obohacení nebo vynucenou službou panovnické autoritě, ale vyjádřením národní cti a splněním nepsané povinnosti - vrcholem tohoto principu byly dvě světové války.

Poválečné uspořádání mělo opustit nacionální logiku, v níž je zisk cizího národa nutně oslabením národa vlastního. Politično se však jen přesunulo o řád výš a potřeba vymezení se vůči druhému se nyní orientovala na nepřátelský blok států a jeho ideologii - kritika vlastní politiky byla odmítána argumenty kapitalistického vykořisťování nebo komunistické nesvobody té druhé strany. Rozdělení světa na dvě poloviny dalo každému místu význam a identitu, neboť všichni měli (byť sebemenší) úlohu v globálním měření sil.⁸⁴ Že je ospravedlňování státu a jeho politiky pouhou účastí ve studenoválečném konfliktu nedostatečné se naplno ukázalo ve chvíli, kdy konflikt samotný skončil.⁸⁵ Na Západě z loajality ke státu nyní zbývalo jen umožnění pohodlného konzumu a na Východě vyhlídka, že také post-komunistické státy takový konzum brzy umožní.

5.4.2 Identita a globalizace

Vývoj státu byl doprovázen mnoha rozlišeními, jež se postupně dostala do povědomí celé společnosti. V předchozích kapitolách byly zachyceny tyto: rozdíl mezi veřejnou a soukromou sférou, přesněji mezi státními a nestátními aktivitami; odlišnost toho, co se odehrává uvnitř jasně vymezených hranic státu, od dějů odehrávajících se mimo ně; rozlišení mezi civilním a vojenským, tedy mezi domácím nenásilným stýkáním se (policie a vnitřní mír) a zahraničními násilnými konflikty (armáda a vnější válka); rozdílnost oprávněných nositelů zbraní a civilních ne-ozbrojenců, příp. ozbrojených zločinců.⁸⁶ Všechny tyto rozdíly byly s koncem studené války naplno vystaveny globalizovaným (zejména) ekonomickým silám, působícím nad-státně a přes-hraničně.

⁸⁴ Bauman, Zygmunt. Op. cit. 1999, s. 71

⁸⁵ Wallerstein, Immanuel Maurice. *Úpadek americké moci: USA v chaotickém světě*. 2005, s. 69

⁸⁶ Wimmer, Hannes. Op. cit. s. 9

V propojeném a promíseném světě je stále obtížnější zakládat identitu na vymezení svého lokálního vůči cizímu lokálnímu – namísto toho se místní vymezilo vůči světovému a naopak. Kritérium mobility lidí rozdělilo na úspěšně globalizované, s možností svobodného pohybu po celém světě, a věčně lokální, odsouzené svým ekonomickým postavením k celoživotní stagnaci.⁸⁷ Dříve jednotnými národně-státními celky nyní prochází hranice mezi příslušníky globální elity a těmi ostatními a vedena je i v rámci jednotlivých měst, mezi bezpečnými gated-communities a o poznání méně bezpečným okolím.⁸⁸ Možnost vyvázat se z legislativy “svého“ státu nebo bezpečnostní situace “svého“ města se stalo novou odlišující výhodou.

Lokální lidé jsou obětmi dějinné ironie, kdy je stát nejdříve připravil o všechny ostatní závazky kromě oddanosti jemu samému a nyní je nechává napospas podmínkám globalizovaného světa.⁸⁹ Často volenou možností vykořeněných lidí, ať již se dříve stavěli k národnímu státu pozitivně či negativně, je tak odpor vůči novému uspořádání a jeho obhájcům. Lokálně-globální vymezení pod pojmy jako anti-univerzalizmus, anti-kosmpolitismus a separatismus dává dohromady skupiny, které se v čistě lokálním vymezení staví proti sobě: afroamerický indiánský kmen Washitaw a republiku Texas nebo hnutí Black Power a Ku Klux Klan⁹⁰. Nově vymezit svoji identitu však budou muset nejen dřívější zastánci a kritici státu, ale také stát samotný.

⁸⁷ Bauman, Zygmunt. Op. cit. 1999, s. 106

⁸⁸ Krahnemann, Elke. Op. cit. s. 29

⁸⁹ Friedman, Jonathan. *Globalization, Dis-integration, Re-organization: The Transformations of Violence*. 2003, s. 25

⁹⁰ Friedman, Jonathan. Op. cit. s. 18

6. Možné role státu v globalizovaném světě

Ze všech myslitelných možností dalšího vývoje se jako nejméně pravděpodobná jeví varianta národního státu, izolovaného od všech ekonomických a mocenských sil vně jeho hranic. Neudržitelnost státu předchozích století pro století současné by nás však nemělo vést k představě, že budoucnost je již předem určena právě těmito vnějšími silami, jež leží mimo naši kontrolu. Taková interpretace je pochopitelně vlastní neoliberálnímu přístupu, který reprezentují deteritorializované ekonomické elity a jejich spřízněné politické strany.

Přímým důsledkem defetismu politiky je totiž zachování současného vztahu národní stát-nenárodní ekonomika, tedy využití prvního jako instrumentu druhého. Převrácení tohoto vztahu je opravdu nemožné v situaci, kdy je ekonomika globalizována, zatímco stát zůstává uzavřen v kategoriích národního, v pojmech typu národní autonomie nebo národní zájmy. Ekonomická integrace a politická samostatnost jsou neoddělitelnými body jednoho neoliberálního programu. Nerovnost mezi deteritorializovanou mocí ekonomiky a teritoriální (ne)mocí státu je tak možné vyrovnat pouze rozšířením činnosti státu přes teritoriální hranice.⁹¹

Další vývoj je zcela otevřený, jakkoliv se nás ekonomické a příbuzné politické elity snaží přesvědčit o opaku. Následující řádky ukazují některé z cest, jakými se stát může v dalším průběhu dvacátého prvního století ubírat – zahrnují přitom jak pokračující dominanci kapitálu, tak i nové formy legitimizace státní moci jakožto garanta globálních lidských práv nebo jako součást koalice proti dosud nekontrolovanému kapitálu, jehož negativní působení musel dosud sám ospravedlňovat.

6.1 Stát jako pokračování politiky světového trhu státněpolitickými prostředky

Tato variace na Clausewitzovu definici války, jež jsem si vypůjčil z knihy Ulricha Becka věnované mocenskému vztahu státu a nestátních aktérů,⁹² přesně vystihuje současnou (a z neoliberálního pohledu snad i budoucí) situaci. Cílem globalizovaných podniků totiž není stát zcela odstranit, firmy jej naopak zcela nezbytně potřebují jako tvůrce požadované legislativy a dohlížitele nad veřejným pořádkem. Na jejich straně stojí globálně působící organizace typu Mezinárodního měnového fondu či Světové banky, rozhodující o vstupu či

⁹¹ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 252

⁹² Beck, Ulrich. Op. cit. s. 236

nepřijetí do elitního klubu civilizovaných zemí. Ve svém návodu na dobrý stát nerozlučně spojují formální principy demokracie s ekonomickou liberalizací a také jejich prostřednictvím se tak neoliberální agenda stává vnitřní politikou národních států. Ty tak musí zajišťovat vyrovnaný rozpočet, odbourávat překážky obchodu a devizové kontroly, minimálně regulovat trh práce a maximálně zvětšovat prostor pro mezinárodní kapitál.⁹³ Vzniká zde nová forma ekonomického občanství, jež náleží podnikům a které na základě investic zavazuje stát jednat dle logiky globálních kapitálových trhů.⁹⁴

Největší výhodou ekonomické moci je tak její nezávislost na území, může ji kdykoliv demonstrovat výhružkou přesunu do kapitálu přívětivější destinace. Státy si tak již nekonkurují zvyšováním výdajů do vojenských technologií, ale naopak snižováním všech výdajů sociálního státu, tak aby měl kapitál právě u nich ty nejpříznivější podmínky pro usazení. Vedle prosazování této politiky je úkolem státu zpochybnit všechny možné alternativy, právě s poukazem na ekonomickou moc mimo naši kontrolu – zaváděním různých forem sociálního zajištění a povinností pro zaměstnavatele bychom jen provokovali globální kapitál, jenž se může kdykoliv rozhodnout pro investici jinde.

Stát tak nenárodní ekonomické moci zprostředkovává legitimitu, kterou ona sama nikdy nemůže získat. Ovšem čím méně regulace je prosazováno, tím razantnější jsou negativní dopady volně se pohybujícího kapitálu a odpor kapitálem postižených občanů roste. Ekologické škody, zvyšující se sociální nerovnosti nebo rostoucí kriminalita – to vše jsou problémy způsobené globální ekonomikou, jejíž řešení však leží na bedrech lokálních států.⁹⁵ Stát uzavřený ve svém národním rámci je tak nucen narovnávat důsledky, aniž by mohl řešit příčiny. Jeho roli tak přebírají různá nestátní sociální hnutí, která stejně jako ekonomické podniky (a na rozdíl od státu) působí globálně a místní problémy sociálního či ekologického charakteru předkládají před oči světové veřejnosti.

6.2 Stát jako obránce před nebezpečím, které sám konstruuje

Jako nástroji nadnárodního kapitálu nezbývalo státu příliš možností, jak (alespoň zdánlivě) pozitivně zasahovat do života svých občanů a uchovat si tak v jejich očích právo na existenci. Řešením byl návrat k onomu základu všeho politického, jenž se politickým elitám v časech

⁹³ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 131

⁹⁴ Sassen, Saskia. *Economic Globalization and the Redrawing of Citizenship*. 2003, s. 78

⁹⁵ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 255

krize vždy osvědčil – na mysli mám ono vymezení nepřítele, jenž vždy určuje také naši vlastní podobu.⁹⁶ Pro druhou polovinu dvacátého století byl charakteristickým nepřítelem Západu komunistický anti-demokrat, odpůrce poctivě nabytého majetku a nezákladnějších lidských práv. V současnosti plní tuto roli nejlépe muslimský terorista, jenž odmítá západní civilizované hodnoty a nerespektuje dokonce ani to nezákladnější pravidlo humanity, tedy rozlišení politického či vojenského a civilního objektu.

Nejistota, kterou v nás přirozeně vyvolávají sociální a ekonomické změny mimo individuální kontrolu, je umocňována všudypřítomnou hrozbou teroristického útoku. Zatímco rizika plynoucí z globálních toků kapitálu musíme dle neoliberálního státu vzít za prostý fakt, v oblasti osobní bezpečnosti se na něj prý stále můžeme spolehnout – namísto státu chránícího před sociálním úpadkem tak máme stát, jenž nás ochrání před vrahy, teroristy a bezdomovci⁹⁷ (je přinejmenším k zamyšlení, do jaké míry jsou tyto produkty globálního kapitalismu a opět se tak jen řeší důsledky namísto příčin).

Takové nebezpečí je o to silnější, že vzhledem k volnému pohybu osob a s tím související masivní migraci se útočník může nacházet uvnitř našich vlastních hranic. Konstruování takového nepřítele má pak pro neoliberální elity ten příjemný důsledek, že odvádí pozornost od jejich vlastní politiky a z ní plynoucích nepříznivých důsledků je obviňován někdo úplně jiný. Za poklesem podpory v nezaměstnanosti se tak nevidí politik dekonstruující systém sociálního zabezpečení, ale imigrant čerpající prostředky, které jsou přeci určeny jen těm skutečným občanům.

Na stejném základě pak může být vysvětlena reálná neschopnost státu zajistit bezpečí vlastních občanů – složitá souhra politických, ekonomických a technologických příčin je zredukována na přítomnost cizího elementu, odmítajícího pokojné soužití s civilizovanou společností. Nevyhnutelným důsledkem takového státu je stálé napětí mezi demokratickou zásadou rovnosti všech občanů a partikularistickou identitou jeho (zatím ještě) větší části populace.

⁹⁶ Schmitt, Carl. *Teorie partyzána: poznámka na okraj k pojmu politična*. 2008, s. 83

⁹⁷ Bauman, Zygmunt. *Op. cit.* 2008. s. 23

6.3 Stát jako opozice vůči globální sebedestrukci

Zastavení probíhající krize státu je nemožné bez toho, aby si jeho elity uvědomili svůj manévrovací prostor ve vztahu s neoliberalní světoekonomikou a (což je ještě důležitější) byly ochotny jej využít. Donutit by je k tomu mohly zejména negativní důsledky nekontrolovaného trhu, jejichž řešení zůstává právě na nich a kterým se nelze vyhnout bez nadnárodní regulace. Státy musí čelit neúprosným pravidlům nové ekonomické racionality, v níž je sociální a ekologická stabilita jen nadbytečnou položkou v rozpočtu a zbraně hromadného ničení se podřizují pravidlům nabídky a poptávky stejně jako kterékoliv jiné zboží. Moc kapitálu přitom může rozvrátit celé státy, pokud by se rozhodly psaná i neformální pravidla neoliberalismu odmítnout. Odolat globálnímu trhu je tak pro státní moc často tím nejhorším možným scénářem, zatímco podřídit se mu je stále alespoň tím druhým nejhorším.⁹⁸

Neschopnost deregulovaného kapitalismu reagovat na rizika, která sám přímo či nepřímo vyvolává, se nejvíce projevuje právě v momentech, kdy tato rizika dojdou naplnění. V takové chvíli se onen manévrovací prostor státu nejvíce otevírá a jeho podřízený vztah vůči ekonomice může být převrácen. Také v případě živelných katastrof nebo situací, v nichž je negativní role globálního kapitálu spíše sporná (teroristické útoky 11. září) se očekávání veřejnosti neupínají na světové ekonomické elity, ale na legitimní držitele politické moci.

Globální identita tak nevzniká prostým technologickým pospojováním světa, nýbrž teprve s poznáním globálně pracujícího nebezpečí a nutnosti jej globálně řešit.⁹⁹ Sebelepší regulace v rámci vlastního území nemůže jednotlivému státu zaručit bezpečí, pokud se k této regulaci nepřipojí také všechny ostatní státy. Riziko ležící mimo konkrétní státní hranice, jehož naplnění by však mělo globální důsledky, nutí politické elity států vstoupit do mezinárodní koalice. Vynucení odpovědnosti dosud nikomu neodpovědných aktérů je tak jednou z možných legitimizací státního útvaru, která by mohla zastavit pokračující dominanci ekonomických podniků.

Jedná se o přepsání nejzákladnější myšlenky Thomase Hobbesa, že lidé uzavírají smlouvu o státu z prosté obavy o svůj život. Zatímco hobessovský přirozený stav vystihovalo ono známé sousloví člověk člověku vlkem,¹⁰⁰ v současné situaci globálního ohrožení a (pouze) lokálních

⁹⁸ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 97

⁹⁹ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 80

¹⁰⁰ Hobbes, Thomas. Op. cit. 89

ochránců platí spíše lidstvo lidstvu vlkem.¹⁰¹ Aby se zabránilo celosvětové katastrofě, měl by se v duchu Hobbesa smluvně ustanovit nadnárodní garant bezpečnosti. Spíše než světo-stát s absolutní mocí se nabízí flexibilní koalice států a občanské společnosti, která by byla schopna regulovat dosud nespoutané ekonomické síly. Čím zjevnější budou následky a rizika těchto sil, tím pravděpodobnější bude uzavření nové společenské smlouvy, čímž ostatně může být jen neformální dohoda o nutnosti kooperace.

6.4 Stát jako ochránce lidských práv

Ospravedlňovat globální působnost státu na základě prosazování lidsko-právní agendy se nutně setkává s určitou podezřívavostí. Za humanistickým ideálem se totiž často hledá (a nachází) politický či ekonomický zájem působícího státu, jako tomu mohlo být v případě tzv. humanitárních intervencí konce dvacátého a počátku jednadvacátého století. Boj za zájem lidstva, stejně jako válka za mír, spravedlnost či pokrok, se pak stává jen účelovým využitím vznešeného pojmu pro vlastní prospěch a zároveň uzurpací tohoto pojmu nepříteli.¹⁰²

Překonání úpadku státní moci, vycházející z jejího omezení na lokální prostor, je však nemožné bez přihlášení se k ideálům, které partikularistické zájmy jednotlivých států přesahují. Nelze se tedy obejít bez úsilí nahradit svět rozparcelovaný na autonomní jednotky globální občanskou společností a spravedlností. Splnit tento úkol mohou jen státy, k tomu však musejí být ochotny vzdát se současné logiky nulového součtu, v níž posílení druhého nutně znamená mé oslabení. Dá se očekávat, že přetrvávající obhajoba autonomního rozhodování bude slábnout s tím, jak se bude stále více projevovat realita rozhodovacího procesu. Jak bylo popsáno v předchozím textu, státy jsou často jen vykonavateli přání neoliberalismu, jejichž splnění je přitom ve skutečnosti proti jejich vlastním zájmům.

Humanistická redefinice státní moci se snaží překonat chápání státu jakožto lokálního ochránce před cizími nepřátelskými silami. Takový stát je totiž nutně partikularistický a všechny vnější konflikty interpretuje pouze jako posílení nebo oslabení své bezpečnosti. Lidským právům sice formálně přiznává globální charakter, aktivně se do případů jejich porušování ale zapojuje jen v případě, kdy to pro něj znamená politický a ekonomický zisk. Myšlenka celosvětové lidsko-právní spravedlnosti byla buď odmítána jako nereálný cíl, nebo zneužívána jako užitečný nástroj. Přesto motiv lidských práv stále nabízí státům jednu

¹⁰¹ Beck, Ulrich. Op. cit. s. 348

¹⁰² Schmitt, Carl. *Pojem politična: text z r. 1932 s předmluvou a se třemi korolárii*. 2007, s. 54

z možných cest přechodu ke globálnímu rozměru, jakého již dosáhly ekonomické podniky a občanské společnosti. Stejně jako je přípustný zásah státu do rodiny, v níž dochází k domácímu násilí, měl by existovat nadnárodní aktér schopný zasáhnout proti lokálnímu porušování nenásilného života společnosti.¹⁰³

Přechod těchto států k univerzálnímu pojetí lidských práv však bude tím obtížnější, čím déle budou přežívat projevy partikularismu. Již jsme zmínili tzv. nepravý kosmopolitismus, který „instrumentalizuje kosmopolitní rétoriku (lidská práva, globální spravedlnost) pro nacionálně-hegemonní cíle.“¹⁰⁴ Dalším takovým výrazem lokálnosti na úkor globálnosti je hierarchie hodnoty lidských životů, jež je implicitně přítomná v uvažování (nejen) civilizovaného západního světa. Tato hierarchie se ukazuje např. ve vedení oněch humanitárních intervencí, kdy je život zasahujícího vojáka vnímán jako natolik důležitější než životy místních civilistů, že to intervenující moc nutí ke zcela neefektivním a neospravedlnitelným postupům.

Např. v kosovském konfliktu z konce devadesátých let vedla pomyslná stupnice Američan-zahraněční novinář, mezinárodní představitel-místní civilista-místní nepřítel k taktice leteckých útoků z bezpečné vzdálenosti. Nemožnost rozlišit z takové výšky civilní a vojenské cíle měla za následek mnoho nevinných obětí, jimž bylo možné se vyhnout v případě pozemního útoku. Ten by ovšem vystavil většímu riziku zasahující jednotky, což by bylo v rozporu se zmíněnou stupnicí.¹⁰⁵ Tato hierarchie životů je neslučitelná s budováním nové legitimacy státu jakožto jednatele globální spravedlnosti a její odmítnutí nutné k tomu, aby humanitární intervence byly přínosem ke světové humanitě.

V opačném případě budou zásahy v postižených oblastech jen představením pro západní publikum, tzv. spektakulární válkou. Do civilizovaných domácností Západu jsou živě vysílány obrazy technologicky vedené války, v níž zasahujícím jednotkám hrozí jen minimální nebezpečí. Obloukem se tak vracíme k prvním dvěma možným funkcím postmoderního státu, tj. státu jako vykonavatele neoliberálních požadavků a ochránce před zkonstruovaným nepřítelem. Podobným zprostředkováním konfliktu se totiž obě role dokonale spojují – od domácí ekonomické a sociální problematiky se odvádí pozornost

¹⁰³ Kaldor, Mary. *New and Old Wars: organized violence in a global era: with an afterword, January 2001*. 2001, s. 148

¹⁰⁴ Beck, Ulrich. *Op. cit.* s. 45

¹⁰⁵ Kaldor, Mary. *Elaborating the 'New War' Thesis*. 2005, s. 219

směrem k obrazu vnějšího nepřítele, jenž je zásluhou stále fungujícího státu držen v bezpečné vzdálenosti od vlastních hranic.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Kaldor, Mary. Op. cit. 2005, s. 219

7. Závěr

Při popisu formování národního státu jsme doplnili státní monopol na násilí (vyjádřený výsadním právem na zajištění míru uvnitř hranic a pravomocí vést válku vně státu) monopolem na správu ekonomiky a identitu obyvatel. Všechny tyto monopoly byly vzájemně propojené – např. zajistit nenásilný život společnosti bylo časem možné pouze na základě sociálního zabezpečení organizovaného státem (vztah monopolu násilného-vnitřního a ekonomického); stejně tak bylo později možné požadovat po lidech masivní účast ve válce jen prostřednictvím jejich identity občana a příslušníka národa (vztah monopolu násilného-vnějšího a monopolu identity).

Při sledování vývoje státu v čase jsme ve všech čtyřech případech našli vrchol jeho monopolu ve dvou světových válkách, poté však jeho rozklad na několik desetiletí oddálil studenoválečný konflikt (s výjimkou monopolu na ekonomickou racionalitu, kterou v západních zemích začala od sedmdesátých let přebírat neoliberální ideologie a soukromý sektor). Konec studené války naplno ukázal nedostatečnost a zastaralost dosavadních forem legitimacy – existenci národního státu nebylo možné dále ospravedlňovat funkcí garanta vnitřního nenásilí, ochránce před vnějším nebezpečím, poskytovatele sociálních jistot ani zdroje jednotné společenské identity.

Šestá kapitola se pokusila přiblížit některé z legitimizací, na nichž představitelé státu budou a mohou obhajovat stát v globalizovaném světě. Zmínili jsme jak interpretace státu v nacionální logice hry s nulovým součtem (stát jako pokračování politiky světového trhu státně-politickými prostředky a obránce před nebezpečím, které sám konstruuje), tak i v kosmpolitní logice hry se součtem pozitivním (stát jako opozice vůči globální sebedestrukci a ochránce lidských práv). Z nepřítomnosti jedné platné definice by neměla být vyvozována nutnost setrvat na definicích starých a osvědčených, spíše naopak.

Nechávat stát v pojmech národního je hlavním zájmem těch aktérů, kteří již národní omezení sami dokázali překonat, tj. především globálně působících podniků. Závěrem je tak třeba ještě jednou zdůraznit otevřenost celého procesu re-definice státu a možnosti, které samotné státy v tomto procesu mohou využít. Návrat zpět k silným centralizovaným národním státům není možný, ale budoucnost států jako bezmocných nástrojů ekonomické moci na druhou stranu není nevyhnutelná, přestože se nás o opaku často snaží přesvědčit i představitelé státu sami.

Seznam literatury

Knihy

- Arendt, Hannah: *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 2004 (z anglického originálu přeložili Jiří Příbáň a Petr Fantys).
- Bauman, Zygmunt. *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta, 1999 (z anglického originálu přeložila Jana Ogrocká).
- Bauman, Zygmunt. *Tekuté časy: život ve věku nejistoty*. Praha: Academia, 2008 (z anglického originálu přeložila Helena Šolcová).
- Beck, Ulrich. *Moc a protiváha moci v globálním věku: nová ekonomie světové politiky*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007 (z německého originálu přeložily Alena Bakešová, Vladimír Jochmann).
- Foucault, Michel: *Je třeba bránit společnost: kurs na College de France 1975-1976*. Praha: 2005 (z francouzského originálu přeložil Petr Horák).
- Giddens, Anthony: *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Praha: SLON, 2000 (z anglického originálu přeložila Jana Ogrocká).
- Hobbes, Thomas: *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: OIKOYMENH, 2009 (z anglického originálu přeložil Karel Berka).
- Hobsbawm, Eric John: *Globalizace, demokracie a terorismus*. Praha: Academia, 2009 (z anglického originálu přeložil Pavel Pšeja).
- Chomsky, Noam: *Hegemonie nebo přežití: Americké tažení za globální nadvládou*. Praha: Mladá fronta, 2006 (z anglického originálu přeložila Adéla Vopěnková).
- Kaldor, Mary: *New and Old Wars: organized violence in a global era: with an afterward, January 2001*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Keller, Jan: *Až na dno blahobytu: ke společenským kořenům ekonomické krize*. Praha: EarthSave, 2005.
- Schmitt, Carl. *Pojem politična: text z r. 1932 s předmlouvou a se třemi korolárii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007 (z anglického originálu přeložil Otakar Vochoč).
- Schmitt, Carl. *Teorie partyzána: poznámka na okraj k pojmu politična*. Praha: OIKOYMENH, 2008 (z anglického originálu přeložil Otakar Vochoč).

Tilly, Charles: *Politika kolektivního násilí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006 (z anglického originálu přeložila Jana Ogrocká).

Wallerstein, Immanuel Maurice: *Úpadek americké moci: USA v chaotickém světě*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005 (z anglického originálu přeložil Rudolf Převrátíl).

Weber, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 2009 (z německého originálu přeložil Miloš Havelka).

Příspěvky ve sbornících

Friedman, Jonathan: *Globalization, Dis-integration, Re-organization: The Transformations of Violence*. In Friedman, Jonathan (ed.): *Globalization, the state, and violence*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2003, s. 1-34.

Kaldor, Mary: *Elaborating the 'New War' Thesis*. In Duyvesteyn, Isabelle, Angstrom, Jan (ed.): *Rethinking the nature of war*. London, Frank Cass, 2005, s. 210-224.

Sassen, Saskia: *Economic Globalization and the Redrawing of Citizenship*. In Friedman, Jonathan (ed.): *Globalization, the state, and violence*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2003, s. 67-86.

Smith, M. L. R.: *Strategy in the Age of "Low Intensity" Warfare: Why Clausewitz is Still More Relevant Than His Critics*. In Duyvesteyn, Isabelle, Angstrom, Jan (ed.): *Rethinking the nature of war*. London, Frank Cass, 2005, s. 28-64.

Turner, Terence: *Class Projects, Social Consciousness, and the Contradictions of "Globalization"*. In Friedman, Jonathan (ed.): *Globalization, the state, and violence*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2003, s. 35-66.

Wieviorka, Michel: *The New Paradigm of Violence*. In Friedman, Jonathan (ed.): *Globalization, the state, and violence*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2003, s. 107-139.

Internetové zdroje

Krahmann, Elke: Private Security Companies and the State Monopoly on Violence: A Case of Norm Change? *Human Security Gateway* [on-line]. Dostupné z http://www.humansecuritygateway.com/documents/PRIF_Prvt_Security_and_The%20State_Monopoly_on_Violence.pdf [cit. 20. 6. 2011]

Hannes Wimmer: The State's Monopoly on Legitimate Violence. Violence in History and in Contemporary World Society as Challenges to the State. *Universität Wien* [on-line]. Dostupné z <http://homepage.univie.ac.at/johann.wimmer/Wimmer-AkadWiss.pdf> [cit. 20. 6. 2011]

Wulf, Herbert: The Bumpy Road to Re-Establish a Monopoly of Violence. *The London School of Economics and Political Science* [on-line]. Dostupné z <http://www.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/HumanSecurityReport/Wulfdraft.pdf> [cit. 20. 6. 2011]